

Hormoonbehandeling bij borstkanker

Heeft u een hormoongevoelige tumor? Dan krijgt u in overleg met uw oncoloog zo nodig een anti-hormoonbehandeling. Een anti-hormoonbehandeling is een behandeling van kanker met anti-hormonen. Dit noemen we ook wel anti-hormonale therapie. Of kort gezegd, hormoontherapie. De term hormoontherapie klopt dus eigenlijk niet, omdat u geen hormonen toegediend krijgt. U krijgt juist medicijnen die de productie van hormonen tegengaan of de werking van hormonen verminderen.

Inhoud

1. Waarom hormoontherapie?	3
2. Medicijnen?	5
3. bijwerkingen en adviezen	8
4. Hoe lang duurt een anti hormoonbehandeling?	14
5. Hoe ziet uw behandeling eruit?	16
6. Wanneer neemt u contact op met het ziekenhuis?	18
7. Overige informatie	20
8. Handige adressen	22
9. Belangrijke telefoonnummers	24

■ 1. Waarom hormoontherapie?

Wat is een hormoongevoelige tumor?

De kankercellen in uw lichaam zijn onderzocht en daaruit is gebleken dat bij u de tumor hormoongevoelig is. Dit betekent dat op de tumorcellen ontvangers (receptoren) zitten voor hormonen. Als een geslachtshormoon aan een ontvanger bindt, reageert de cel daarop met een deling. De tumor kan hierdoor groeien. De geslachtshormonen die in het lichaam worden gemaakt zijn een soort 'groeistof' voor de tumor. Als een tumor groeit door de werking van een hormoon dan wordt de tumor hormoongevoelig genoemd. Ongeveer 70% van de patiënten met borstkanker heeft hormoongevoelige borstkanker.

De productie van hormonen

Eierstokken produceren de grootste hoeveelheid vrouwelijke geslachtshormonen. Zo lang er eicellen rijpen in de eierstokken, geven de eierstokken oestrogeen af. Na de overgang is dit niet meer het geval. Toch is er na de overgang ook nog een kleine hoeveelheid oestrogeen aanwezig in het lichaam. Dit komt omdat bijniere en vetweefsel ook nog oestrogeen produceren. Ook na de overgang worden er dus nog vrouwelijke geslachtshormonen gemaakt in het lichaam.

Hoe werkt een anti-hormoonbehandeling?

Bij een hormoonbehandeling krijgt u medicijnen die ervoor zorgen dat:

- het lichaam minder of geen geslachtshormonen meer aanmaakt
- de geslachtshormonen zich niet langer aan de tumorcellen kunnen hechten

Op die manier kunnen de tumorcellen zich niet meer delen en worden tumorcellen in het lichaam gedood. De kans op genezing wordt hiermee groter, of het risico op het ontstaan van uitzaaiingen of een nieuwe tumor wordt zo klein mogelijk gemaakt.

Adjuvant, neo-adjuvant of palliatief

Hormonale therapie kan aanvullend op andere behandelingen worden gegeven. Het moment dat u de hormonale therapie krijgt, kan verschillend zijn:

- adjuvant: na andere behandelingen

- neo-adjuvant: voorafgaand aan andere behandelingen
- palliatief: als u niet meer kan genezen van de behandeling

U hoort van de oncoloog wat in uw geval het beste is.

■ 2. Medicijnen

Er zijn verschillende soorten anti-hormonale behandelingen. Welk medicijn u krijgt, is afhankelijk van verschillende omstandigheden. Al deze medicijnen remmen de aanmaak of de werking van bepaalde hormonen.

Anti-hormonen (tamoxifen)

Anti-hormonen blokkeren de ontvangers op een hormoongevoelige cel. Het medicijn verhindert dat het hormoon oestrogeen zich aan de ontvangers op de cel kan hechten, waardoor het hormoon niet kan werken. Anti-hormonen zijn beschikbaar in tablet of als injectie.

Aromataseremmers (anastrozol, letrozol en exemestaan)

Aromatase is een enzym in het lichaam dat een rol speelt bij de aanmaak van oestrogeen bij vrouwen. Na de overgang produceren de eierstokken geen hormonen meer, maar in de bijniere en in de huid worden nog wel voorlopers van oestrogeen geproduceerd. Het enzym aromatase zet de voorlopers (androgenen) om in oestrogenen. Door de werking van het enzym aromatase te remmen, wordt de aanmaak van oestrogenen geremd. Aromataseremmers zijn beschikbaar als tablet.

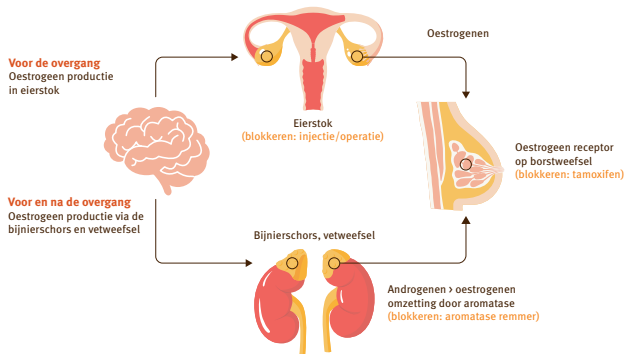
Luteïniserend hormoon releasing hormonen (LHRH-analogen) (Lucrin® en Gosereline®)

Voor de overgang produceren de eierstokken veel oestrogenen. De eierstokken krijgen een seintje vanuit de hersenen om oestrogenen te maken. Dit seintje wordt doorgegeven door het hormoon LHRH. LHRH-analogen zijn medicijnen die op het lichaamseigen LHRH lijken. Deze LHRH-analogen zetten de eierstokken in eerste instantie aan om oestrogenen te maken. Maar de LHRH-analogen stimuleren de eierstokken zoveel dat de eierstokken 'uitgeput' raken. Hierdoor stopt de oestrogeenproductie. LHRH analogen zijn beschikbaar als injectie. Ze kunnen in combinatie gegeven worden met een anti-hormoon of een aromataseremmer.

Borstkanker bij mannen

Borstkanker bij mannen is zeldzaam. In Nederland krijgen ongeveer 100

mannen per jaar borstkanker. Bij mannen wordt er meestal gekozen voor een behandeling met tamoxifen. Bij uitzaaiingen kan er ook een aromataseremmer gegeven worden in combinatie met een LHRH analoog.

Afbeelding 1: werking anti-hormonale therapie

Hoe neem ik dit medicijn in?

De medicijnen mag u op elk moment van de dag innemen. Het is wel belangrijk dat u de medicijnen elke dag rond hetzelfde tijdstip inneemt. Kies daarom een tijdstip waarop het voor u handig is om uw medicijnen in te nemen. Dit kan bijvoorbeeld zijn bij het ontbijt of voor het slapen gaan bij het tandenpoetsen.

Anticonceptie

Ondanks dat u door de anti-hormonale therapie mogelijk niet meer menstrueert, kunt u nog wel zwanger worden. Het is daarom belangrijk om voor goede anticonceptie te zorgen. In de anticonceptiepil zitten vrouwelijke hormonen, daarom is dit geen geschikte anticonceptie. In plaats van de anticonceptiepil kunt u een koperspiraal laten plaatsen of condooms gebruiken.

Anti-hormonale therapie in combinatie met andere medicijnen

Laat altijd aan uw behandelend arts of verpleegkundig specialist weten welke medicijnen u nog meer gebruikt. Sommige medicijnen beïnvloeden uw anti-hormonale therapie of omgekeerd. Uw behandelend arts of verpleegkundig specialist bekijkt of u alle medicijnen met elkaar wel kan gebruiken.

■ 3. Bijwerkingen en adviezen

Bij de anti-hormoon behandeling kunnen bijwerkingen optreden. Deze bijwerkingen zijn in het begin meestal het heftigst. Na een 2-3 maanden kan dit ook weer minder worden. Dit komt omdat de medicijnen ook de normale functies van oestrogenen en progesteron blokkeren, het lichaam moet hier aan wennen. Niet iedereen heeft last van bijwerkingen. Het is niet te voorspellen of u last krijgt van de bijwerkingen en welke bijwerkingen dat zijn. De volgende bijwerkingen kunnen optreden.

Overgangsverschijnselen

Er zijn diverse overgangsverschijnselen die u door behandeling kunt krijgen.

Opvliegers

Het krijgen van opvliegers is de meest voorkomende overgangsklacht. Een opvlieger is een plotseling opkomend warm gevoel, waardoor u een rood gezicht kan krijgen en/of kan gaan zweten. Een opvlieger kan een paar seconde duren, maar ook een paar minuten aanhouden. Opvliegers kunnen zowel overdag als 's nachts optreden.

Advies

- zorg voor ontspanning of afleiding
- draag luchtige kleding of zorg dat u een laagje kunt uittrekken
- zorg voor een goed geventileerde slaapkamer
- koffie, thee, soep en pittig gekruid eten kunnen in sommige gevallen een opvlieger uitlokken
- doe regelmatig aan lichaamsbeweging
- soms kunnen medicijnen de klachten verminderen. Raadpleeg hiervoor uw behandeld arts of verpleegkundig specialist

Vermoeidheid

Door de verandering van de hormoonhuishouding kunt u zich meer vermoeid voelen. Vermoeidheid kan ook ontstaan door chemotherapie en radiotherapie. Na de behandeling kan de vermoeidheid langzaam verminderen. Het is mogelijk

dat de vermoeidheid niet helemaal weg gaat.

Advies

- neem voldoende tijd om te rusten
- probeer uw conditie op peil te houden. Probeer in ieder geval elke dag 30 minuten te bewegen of te sporten
- verdeel uw activiteiten over de week
- zorg voor een goede nachtrust

Stemmingsstoornissen

Uw stemming kan veranderen. Soms heeft u dit zelf niet door, maar bijvoorbeeld uw partner wel. U kunt zich afwisselend vrolijk voelen en veel energie hebben en het andere moment voelt u zich juist terneergeslagen, lusteloos en moe. U kunt eerder geïrriteerd raken.

Advies

Bespreek de stemmingsklachten met uw behandelend arts of verpleegkundig specialist

Gewichtstoename

Tijdens de behandeling kan het zijn dat uw gewicht een paar kilo toeneemt. De oorzaak hiervan is niet precies bekend. Gewichtstoename kan ook worden veroorzaakt doordat u vocht vasthoudt.

Advies

- ga bewust om met eten en beweging
- blijf voldoende in beweging
- let op het gebruik van suikers en vetten

Veranderingen van haar

Door de behandeling kan het hoofdhaar dunner worden.

Advies

- verzorg het haar voorzichtig door het niet dagelijks te wassen
- gebruik een parfumvrije shampoo

Droge vagina

De slijmvliezen worden door de afname van het hormoon oestrogeen droger en dunner. Behalve de slijmvliezen van ogen, neus en mond zijn het vooral de slijmvliezen van de vagina die klachten kunnen geven. De vagina wordt gevoeliger voor irritatie. U kunt last hebben van droogheid, toename van vaginale afscheiding, jeuk, bloedverlies en pijn bij het vrijen.

Advies

- neem voldoende tijd voor het voorspel
- gebruik zo nodig een glijmiddel. Een glijmiddel kunt u zonder recept bij de drogist of apotheek kopen. Let er wel op dat deze glijmiddelen geen hormonen bevatten
- gebruik geen zeep bij het wassen van de vagina
- neem contact op met het ziekenhuis bij vaginaal bloedverlies

Minder zin in vrijen

Door de veranderde hormoonbalans kan het zijn dat u minder zin heeft om te vrijen dan voorheen. Bespreek deze klachten met uw verpleegkundig specialist.

Gewrichtsklachten

Door de behandeling, vooral met aromataseremmers, kunt u last krijgen van pijnlijke en stijve gewrichten. Vooral bij het opstaan in de ochtend kunt u deze klachten krijgen.

Advies

- let op uw gewicht, hoe zwaarder u bent, hoe meer u uw gewrichten belast
- blijf bewegen, maar zorg ook voor rust en ontspanning
- een warme douche of bad kan soms verlichting geven
- zo nodig kunt u een pijnstiller gebruiken. Doe dit altijd in overleg met uw behandelend arts of verpleegkundig specialist

Botontkalking (osteoporose)

Door de behandeling kunt u botontkalking krijgen. Hierdoor kunt u makkelijker een bot breken of kunnen de ruggenwervels inzakken waardoor u kleiner wordt.

Advies

- probeer voldoende te bewegen, dit gaat botontkalking tegen
- neem voldoende calciumrijke voeding in (minimaal 3 stuks per dag): bijvoorbeeld een glas melk, een bakje yoghurt/vla, kaas en/of kaas op brood
- drink voldoende, ongeveer 1,5 tot 2 liter
- soms krijgt u medicijnen voorgeschreven die de afbraak van de botten kunnen remmen en/of de botten steviger kunnen maken

Misselijkheid

Door de behandeling kunt u soms wat misselijk zijn. Dit is een bijwerking die vaak na een aantal weken verdwijnt. Het kan helpen om de medicijnen in de avond voor het slapen gaan in te nemen.

Trombose

Als u in het verleden een keer een trombose (bloedstolsel) heeft gehad, heeft u bij het gebruik van tamoxifen een verhoogde kans om nogmaals een trombose in een ader te krijgen. In dat geval wordt meestal gekozen voor een aromatase-remmer.

Advies

- laat uw arts of verpleegkundig specialist weten als u in het verleden trombose heeft gehad
- als u last heeft van een plotselinge zwelling van het been of de arm, de huid rood- of blauwachtig en glanzend is, neem dan contact op met uw behandelend arts of verpleegkundig specialist

Verhoogd cholesterol

De behandeling (voornamelijk met een aromataseremmer) kan het cholesterol wat verhogen. Bij het gebruik van een aromataseremmer controleren wij zo nodig uw cholesterolgehalte in uw bloed.

Oogklachten

Een zeldzame bijwerking van tamoxifen is het krijgen van oogklachten. Als u aan uw zicht veranderingen bemerkt, geef dit dan door aan uw behandelend arts of verpleegkundig specialist.

Baarmoederkanker

Bij het medicijn tamoxifen is de kans op baarmoederkanker iets verhoogd. De kans is dan ongeveer 5 op 1000 vrouwen, dus nog altijd heel klein. De gunstige werking van tamoxifen op de borstkanker is veel belangrijker. Als u onregelmatig vaginaal bloedverlies krijgt, neem dan contact op met uw behandelend arts of verpleegkundig specialist.

■ 4. Hoe lang duurt een anti hormoonbehandeling?

De anti hormoonbehandeling duurt tussen de 5 en 10 jaar. Uw behandelend arts vertelt u welke termijn in uw situatie het beste is.

■ 5. Hoe ziet uw behandeling eruit?

Tijdens het gesprek met de verpleegkundig specialist vertelt zij u hoe uw behandeling er precies uit komt te zien. Hiervoor gebruikt zij het onderstaande schema.

Medicijn: ☐ Tamoxifen ☐ Anastrozol ☐ Letrozol ☐ Exemestaan ☐ Luclin ☐ Gosereline ☐ Anders, namelijk		
Behandelduur:		
Verandering van medicatie:		
Bloedonderzoek	DEXA-scan (botdichtheid)	Mammografie
☐ 3 maanden na start behandeling ☐ zo nodig 1 keer per 2 jaar (bij een aromataseremmer)	☐ 1 keer per 2 jaar (bij een aromataseremmer)	☐ 1 keer per jaar

■ 6. Wanneer neemt u contact op met het ziekenhuis?

Als u last krijgt van bijwerkingen dan raden wij u aan om deze eerst 2 tot 3 maanden aan te kijken. Vaak verdwijnen bijwerkingen na een tijdje, omdat het lichaam moet wennen aan een nieuwe hormoonbalans. Heeft u toch veel last van de bijwerkingen? Bespreek ze dan met uw behandelend arts of verpleegkundig specialist.

Als u last heeft van een plotselinge zwelling van het been of de arm, de huid rood- of blauwachtig en glanzend is, dan kan dit een trombosebeen of -arm zijn. Neemt u dan meteen contact op met het ziekenhuis.

■ 7. Overige informatie

Oncologische fysiotherapie

Tijdens en na de behandeling van kanker is het ontzettend belangrijk om in beweging te blijven. Het kan helpen om te sporten bij een fysiotherapeut die is gespecialiseerd in beweging bij mensen met kanker. Als u hier behoefte aan heeft, laat dit dan weten aan uw verpleegkundig specialist. Zij kan een verwijzing voor u regelen.

Maatschappelijk werk

Als u behoefte heeft aan een gesprek met een maatschappelijk werker, kunt u een gesprek aanvragen bij uw behandelend arts of verpleegkundig specialist. De maatschappelijk werker heeft ervaring met de begeleiding van mensen met kanker.

Thuiszorg

Het kan zijn dat u hulp nodig heeft bij de verzorging of in de huishouding. Voor informatie over thuiszorg kunt u terecht bij uw huisarts. Voor huishoudelijk hulp kunt u een aanvraag indienen bij de gemeente. Daar wordt uw aanvraag beoordeeld door het WMO-loket (Wet Maatschappelijke Ondersteuning).

Oncowijk

Als u het prettig vindt kan er een gespecialiseerd verpleegkundige bij u thuis komen. Hij/zij heeft ervaring met het thuis begeleiden van mensen met kanker. De verpleegkundig specialist kan u hiervoor aanmelden.

Diëtist

Als u afvalt of juist aankomt kan een diëtist u adviezen geven. Uw behandelend arts of verpleegkundig specialist kan u hiervoor verwijzen.

■ 8. Handige adressen

Borstkankervereniging Nederland

Postbus 8065, 3503 RB Utrecht

Tel: 030 - 291 7222

e-mail: info@borstkanker.nl

www.borstkanker.nl

KWF Kankerbestrijding

Postbus 75508, 1070 AM Amsterdam

Tel: 020 - 570 0500

Gratis KWF Kanker Infolijn: 0800 - 022 6622

www.kwfkankerbestrijding.nl

Nederlandse Federatie van Kankerpatiëntenorganisaties

Postbus 8152, 3503 RD Utrecht

Tel: 030 - 291 6090

e-mail: secretariaal@nfk.nl

www.nfk.nl

Voeding en Kanker info

www.voedingenkankerinfo.nl

Meer informatie?

In het ziekenhuis hebben we verschillende brochures over anti-hormoon behandeling. Vraag hier naar bij uw verpleegkundig specialist.

■ 9. Belangrijke telefoonnummers

Noordwest Ziekenhuisgroep, locatie Alkmaar

Wilhelminalaan 12, 1815 JD Alkmaar

Algemeen telefoonnummer 072 - 548 4444

Naam behandelend arts

Telefoonnummer 072 - 548 3326

Op werkdagen van ..... tot ..... uur bereikbaar

Naam verpleegkundig specialist

Telefoonnummer 072 - 548 3326

Op werkdagen van ..... tot ..... uur bereikbaar

Buiten kantoortijden

Afdeling oncologie 072 - 548 2790

Noordwest Ziekenhuisgroep, locatie Den Helder

Huisduinerweg 3, 1782 GZ Den Helder

Algemeen telefoonnummer 0223 - 69 6969

Naam behandelend arts

Telefoonnummer 0223 - 69 1650 of 0223 - 69 6343

Op werkdagen van ..... tot ..... uur bereikbaar

Naam verpleegkundig specialist

Telefoonnummer 0223 - 691650 of 0223 - 69 6343

Op werkdagen van ..... tot ..... uur bereikbaar

Buiten kantoortijden

Afdeling oncologie 0223 - 69 6218